

KALAPIS ZOLTÁN

AZ IDŐSZERŰSÉG
ÉS A HAZAI FILM

NÉHÁNY ÉSZREVÉTEL AZ IDEI PULAI FILMVERSENYRŐL

A MAI TÉMA SZÜKSÉGSZERŰSÉG. Egyetlen művészetnek sem annyira éltető eleme az időszerűség, mint a filmnek. Millióknak szól, milliók életét, vágyát, hétköznapját kell visszatükröznie, vizuális eszközökkel bemutatnia, ha többet kíván nyújtani a vásári és a cirkuszi mutatványnál. Ezt a szabályt nem a szocializmusban „találták fel”. A Lumière testvérek már a film őskorában ösztönösen a való életet fényképezték: a munkások távozását a gyárból és a vonat érkezését a vasútállomásra. Ha belelapozunk a hetedik művészet történelemkönyvébe, nem lesz nehéz felfedezni azt sem, hogy a legszebb lapok éppen abban az időben íródtak, amikor a film a lehető legteljesebben a korszellem hordozója, az égető társadalmi problémák felvetője és magyarázója lett, amikor a kor politikai, gazdasági, művészeti és filozófiai áramlatainak vetületévé vált. Gondoljunk csak vissza az első hollywoodi nagy nemzedékre, Griffithre és a többiekre, a szovjet filmgyártás forradalom utáni aranykorára, a svéd film páratlan felfelé fordulására, az angol dokumentum-filmek iskolájára, s most újabban az olasz újrealizmusra.

A rohanó idő, a kor változása is jobban hat a filmre, mint a többi művészetre, mégpedig két irányban: tartalmára és formájára. Az előbbi a változó világ, a változó felfogások, az utóbbit a technika szédületes fejlődése (némafilm — szélesfilm térhatású hanggal) szabja meg.

Mindebből következik, hogy a mai téma sürgetése nálunk sem pusztán napi politikai jelszó, nem csupán a propaganda szempontjából jelentős követelmény, hanem a hazai filmnek is éltető eleme, amely elől nem lehet elzárkózni, mert hiszen komoly előfeltétele a nemzeti filmstílus kialakításának, a kizárólagos lehetőség, hogy valami újat mondjunk a világnak.

HELYZETKÉP A MŰLTRÓL. Nem állíthatjuk éppenséggel azt, hogy a jugoszláv filmgyártás rövid fennállása óta nem volt aktuális. Közvetlenül a háború után a háborús témák kerültek előtérbe, ennél időszerűbb nem is volt. A nagy élmény valósággal megigézte a művészeket és ők bőségesen is merítették a kínálózó témaforrásból.

A háborús téma manapság sem vesztette el időszerűségét, de olyan irányban kezdett fejlődni, amellyel nem lehetünk teljesen megelégedve: a Nyugaton divatos vadnyugati és bűnügyi filmek egy kissé nemesített változata honosodott meg. Ezek voltaképpen nem károsak, egyik-másik egészen jó (Nagyok és kicsik, Nyomozás, Dr. M. kórházi különítménye), ám végső fokon felszínesek, nem hatolnak be a háborúban sokat szenvedett, a cél érdekében sok mindenről lemondó ember lélektanába.

A háború utáni újjáépítésről, az új emberi és társadalmi viszonyok kialakításáról, a változó világ izgalmas légköréről alig van filmünk. A statisztika lesújtó: 12 év alatt a több mint 60 film közül mindössze 11 film lép fel azzal az igénnyel, hogy mai tárgyúnak tekintsük. Sajnos, ezek legtöbbször csak meddő kísérletek voltak. Ugyanis az időszerűség érzékeltetése főleg abban merült ki, hogy a szereplő a Politikát olvasta, hazai gyártmányú rádiókészüléket hallgatott, a Na-Má-ban vásárolt, vagy az utcai árus jugoszláv sorsjegyeket kínált megvételre. A téma rendszerint nem különbözött akármelyik külföldi film tárgyától, a cselekmény a világon mindenütt megtörténhetett volna.

MIT HOZOTT PULA. Az, amit már évek óta vártunk, bekövetkezett a nemrégiben lezárult IV. pulai filmversenyen. Az előző fesztiválokon mindössze három (Veszna, Milliók a szigeten, Vakvágány) mai tárgyú filmet mutattak be, az idén viszont a pompás Róma-korabeli Arénában egymásután nyolcat pergettek. (Emberek vagyunk, A kis ember, Kis ügyek, Cipellők az aszfalton, Nem volt hiábavaló, Zenica, Szombat este, Ne várd a májust). Egyáltalán nem véletlen, hogy ezek többsége a tíz új rendező és 15 új filmíró nevéhez fűződik, akik az idén első ízben jelentkeztek játékk filmmel.

A mennyiséggel most az egyszer nem volt baj. Más lapra tartozik a minőség. Ezzel már kevésbé lehetünk megelégedve. A Zenica és a Szombat este s részben A kis ember és a Cipellők az aszfalton kivételével valamennyi a tartalmi válság bélyegét viseli. A bemutatott filmek alapvető fogyatékosága nagy általánosságban az, hogy a felszínen maradtak, nem hatoltak be mai életünk problémáinak központjába, egyszóval, nem látszott meg rajtuk, hogy egy olyan országban gyártották őket, amelyben minőségileg új társadalmi viszonyok vannak kialakulóban, ahol az emberek nézeteiben, élet- és erkölcs felfogásában gyökeres változások történnek.

Hogy ezt a hálás és nagyszerű, de egyúttal bonyolult és roppant nehéz feladatot az idén nem sikerült közmegelegedésre megvalóítani, az kiténik

a bírálóbizottságok döntéseiből is. A hivatalos bírálóbizottság 15 díjat osztott ki a játékfilmek alkotóinak. Ebből csak három jutott mai tárgyú filmeknek (Vladimir Pogacsicsnak, a Szombat este rendezőjének, Alekszandar Szekulovicsnak, a Szombat este felvételezőjének és Mihajlo Viktorovicsnak, a Zenica és A kis ember mellékszereplőjének). Ha a díjak ösztönző szerepét tartjuk elsősorban szemünk előtt, ez az adat egy kissé megdöbbentő, annál is inkább, mert például a Papháború egymaga hat díjat kapott. Ne értsük félre egymást, a Papháború jó, látványos, gyorsanpergő film, ám Sztevan Szremac Pop Tyira és pop Szpira című vígjátékának filmváltozatáról lévén szó, tematikailag elkerülhetetlenül távolabb áll tőlünk, mint mondjuk a Zenica vagy a Szombat este. Emellett Szoja Jovánovics túlzottan ragaszkodott az eredetihez, úgyhogy a film terhes a romantikától, a falu idealizálásától.

A kritika díjai már arányosabban oszlanak meg. A játékfilmeknek szánt hat díj közül négy mai tárgyú filmnek jutott, mégpedig a Szombaton esté-nek (Vladimir Pogacsics rendezőnek, Alekszandar Szekulics felvételezőnek, Dragoszlav Ilics forgatókönyvének, Milán Szrdocsnak, a három részből álló filmek második része főszereplőjének).

Bármennyire is adós maradt a fesztivál az izzig-vérig mai témákkal, a korszerű felfogások tárgyalásával, érzékeltetésével, mégis egész sereg jel sejteti velünk, hogy erre nem kell már sokáig várni, ám megannyi probléma utal arra is, hogy a kibontakozás felé vezető út nem lesz egészen zökkenőmentes. Érdemes ezeket közelebbről is megvizsgálni.

DOMINÁLNAK A KIS TÉMÁK. Úgyszólván csak a Zenica próbált egy valóban mai konfliktus mélyére hatolni, többet markolni egy valóban mai problémából. Bóra Gordics mérnök dilemma előtt áll: vajon vállalja-e továbbra is a sok lemondással járó munkát az épülő ipari városban, vagy keressen magának nyugodtabb, szintén jövedelmező munkahelyet, ahol több időt tudna szakítani önmagának, családjának. A választás nem könnyű, ezer ók szől mellette, megannyi ellene, amit a film nem egy jelenetében nagyon érdekesen érzékeltet.

A kis ember alkotói kísérelték még meg egy komoly társadalmi probléma felvetését: a dolgozó anya és a magáramaradt, utcára bízott gyermek kérdésével foglalkozik. Hogy mennyire időszerű ez a kérdés, tudják minden városi utcában, hiszen míg a szülő dolgozik, a szomszédra bízott gyermek az utcán neveledik, vagy a bezárt konyhában szórakozik a maga módján. A többi filmet a kis témák jellemzik, még a Szombat estét is, amely pedig legtöbb elismerést kapott. Főleg családi vonatkozású problémákat vetnek fel. Ezek ellen nem lehet kifogás, hiszen éppen az újrealizmus mutatta meg, hogy a látszólag jelentéktelen esetek mögött mennyi mélység, milyen összetettség rejlik és hogy ezek mennyire visszatükrözik az adott társadalmi viszonyokat is. Az olasz filmművészek a hétköznapi

történetekből, a kisember apró-cseprő bajaiból, örömeiből vonják ki nagy mondanivalójukat korukról, ezek alapján boncolgatták a ma emberének lélektanát, és hozták felszínre a mai élet rejtett poézisát. Egyszóval az irányzat főjellegzetessége az, hogy apró, mindennapi jelenségekből állítja össze az életmozaikot, a köznapi dolgokból általánosít, és a valóságot mutatja be.

A hasonló természetű hazai kísérletekből éppen az általánosítás és a valóság bemutatása hiányzik. A Szombat este harmadik meséje például a táncórületben szenvedő ifjúságról ad pillanatképet. Bármennyire is igaz, amit bemutat, bármennyire is szembeállítja a filmíró a szolid szerelmespárt a frajerokkal, mégis az a benyomásunk, hogy az ifjúságról téves képet kaptunk. Ez onnan származik, hogy a film alkotói csupán részletigazságot mutattak be, s nem a valóságot.

KÖLCSÖNVETT TÉMÁK IDŐSZERŰSÍTÉSE. A Pulán bemutatott mai tárgyú filmek egy részének időszerűségét nem a korszerű drámai összetétel, hanem a külsőségek adják meg. Ezekben a cselekmény csak nyelvi- és a környezet miatt fűződik mai életünkhöz. Egyébként megtörténhetett volna a világ bármelyik részén, bárki szalagra vehette volna, tekintet nélkül ideológiai hovatartozására. Nem véletlen, hogy éppen ezekben a művekben kapott lábra kisebb-nagyobb mértékben a kispolgári szellem.

Az emberek vagyunk című egyébként korrektul megcsinált melodrámában egy hadirokkant mérnök és egy vak leány szerelme a központi cselekmény, a Ne várd a május-ban — amely mesterségbeli szempontból szintén érdemleges munka, — a nyugatnémet és osztrák filmeknél szokott banalitással, erőltetett tréfacsinálással elevenedik meg az egyetemi hallgatók élete, a Kis ügyek pedig a családi háromszög ezerszer kiaknázott témájához nyúlt, mégpedig olyan formában, amely egészen rossz fényt vet Bosko Koszánovics ízlésére.

Hogy ezek jugoszláv filmek, azt csak abból látjuk, hogy az elsőbe belekombinálták a jablanicai vízierőművet, a másodikban lyublyanai utcarészletek láthatók, a harmadikban pedig a szereplők — akárcsak az előbbieken — szerb-horvát nyelven szólnak a nézőhöz.

Nem kétséges, hogy a kitaposott ösvényeken haladva, a jugoszláv filmgyártás legkevésbé érhet el végső céljához: a sajátos filmstílus kialakításához.

AZ ŐSZINTESÉG JELENTKEZÉSE ÉS HIÁNYA. A mai tárgyú filmeknek — s nemcsak azoknak — legnagyobb erénye az őszinteség. Semmit sem ér, ha csak hasonlítanak az életre; magának az életnek kell lenniük. Ha a mai tárgyú film alkotója őszintén és művészi eszközökkel akarja feltárni a valóságot, minden félmegoldás és félelem nélkül rá kell tapintania az élet pozitív és negatív oldalaira is.

Ha ebből a szempontból vizsgáljuk az idén jelentkező mai tárgyú filmeket, akkor láthatjuk: egész sereg részlet azt mutatja, hogy az őszinteség nem idegen a filmművészeknek, a lehetőségek keretein belül szókimondók is.

A kis ember című filmben a hivatalos kocsin udvarolni járó igazgató így nyugtatja meg az elbocsátás előtt álló kedvesét: majd telefonálok az igazgatódnak, egy brigádban harcoltunk...

Ugyanebben a filmben remekül érzékelteti a rendező, hogy az újonnan épített, modern iskola még nem jelent semmit sem, ha nem hatja át új tartalom, ha a diákokkal, tanárokkal együtt a maradi pedagógiai felfogások is odaköltöznek.

A Zenicá-ban külön figyelmeztetik az újdonsült lakókat, hogy az emeleti lakás fürdőszobája fürdésre s nem fáskamrának szolgál. A Szombat estében az egyik mellékszereplő lelakatolja ruháját, nehogy öccse felvesse kopott öltönye helyett. Élet- és kulturális színvonalunk ezekben a filmekben reális keretek között marad. Másrészt viszont a Kis ügyek című filmben az orvos életkörülményeinek bemutatásával minden határt túlléptek az alkotók. Noha nálunk a kisiparosok, élvonalbeli labdarúgók és az frók mellett az orvosok a legjobban szituált polgárok, mégis a hollywoodi filmekre emlékeztető díszletek anakronizmusként hatnak. Egy ilyen jelenet is látható benne: egy 4—5 éves fiúcska felnőttekhez illő komolysággal magávesz egy selyem hálókabátot. Mindez még csak hagyján. Nagynehezen el lehet hinni, hogy itt-ott ilyen luxus is van az országban. Meg aztán valamennyiünknek az a kívánsága, hogy az ilyen dolgok a közeljövőben ne legyenek kirívóak. Ám a film legnagyobb hibája voltaképpen az, hogy egy mákszemnyi igazságot sem mond mai életünkről, s emellett túlzottan szépíti.

Éppen a Kis ügyek példája mutatta meg, hogy bukásra van ítélve minden mai tárgyú film, ha nem szól őszintén a máról és a mához.

A TEGNAP EMBERÉNEK ARCULATA. A különféle elavult nézetekkel terhes, tegnapi szokásokat és életfelfogásokat magukban hordozó emberek már nemcsak mint negatív alakok jelentkeznek a hazai filmben, hanem csak egyszerűen mint emberek. Ezt a típust sejtette velünk a Nem volt hiábavaló című film elfásult falusi orvosfigurája, s méginkább a Zenica Avdagája. Ő mikor megtudja, hogy leánya szakítva a hagyományokkal, levetette a fátyolt és elment a gyárba, dühösen, magából kikelve utána megy, hogy hazavigye. Ám amikor a leány nemet mond, összeomlik benne egy világ, összetörtén távozik a hatalmas gyáracsarnokból. A film alkotói megértik tragédiáját, nem ütik agyon olcsó agitációs jelszavakkal, hagyják, hadd menjen, hiszen az idő úgyszólván átázolt már rajta.

A múlt és jelen összezapásának egyébként még egy pompás jelképét találjuk a Zenicá-ban. Avdaga (Nikola Popovics) a gyárból visszajövet

megáll a mecset előtt, hogy a hodzsa imájában találjon vigaszt. Ám a folyó túloldalán megszólalnak a gyár szirénái, s most már a muzulmán pap hangját nem lehet hallani, habár tátogatja a száját. A folyó túloldaláról jövő hang megfojtja benne a szót. Ilyen erőteljes, filmszerűen megoldott metaforát hazai filmekben még nem láttunk.

MAI TÍPUSOK ARCKÉPCSARNOKA. A ma emberének fizionómiáját, sajnos, csak a mellékszerepekben leltük meg. De itt erőteljesen, nagy számban jelentkeztek, mintegy jelezve: itt vagyunk, követeljük a nagyobb szerepeket. Ilyen mai típus a katonaságból hazatért, önmagában és környezetében gyökeret eresztett, elavult felfogások ellen küzdő fiatal parasztember, a *Nem volt hiábavaló* című filmben, ilyen Haszan, az írni, öltözködni tanuló, félig paraszt, félig munkás gyári dolgozó, Rajko, az önfeláldozó munkás, aki néha elkeseredésében földhözcsapja lapátját és Zdenko technikus, a félnék ember, a volt harcos és a jó kommunista, aki ágya fölé rajszeggel odatűzte Maxim Gorkij és Silvana Mangano arcképét (mind a hármat a *Zenica* című filmben láttuk). Ilyenek a gyermekek a *Cipellők az aszfalton* című film második részében, akik — a felnőttektől tanulták — jelszavas plakátokkal üzennek hadat a házmesternő önkénye ellen, ilyen a *Szombat estében* a fiatal férj, aki veszekszik a milicistával, fittyelhányva a hatósági tekintélynek, ilyen... szóval van még sok ilyen példa. Ezek mind egyszerű emberek — önfeláldozók, nélkülöznek, osztott lakásokban élnek, zsúfolt villamosokon sietnek a munkára — akik tudatosan vállalják a terheket, vagy sokszor csak sejtik, hogy az idő az ő malmukra hajtja a vizet, ösztönösen érzik, hogy ebben az országban minden miattuk és értük történik.

Más kategóriákban — az értelmiségiek ábrázolásában, mondjuk — már nincs ilyen gazdag arcképcsarnok. Még kevésbé rokonszenvesek a női alakok. Három filmben — *Zenica*, *Nem volt hiábavaló*, *Kis ügyek* — a nő a hűtlenség szinonimája, aki menekülni kíván, vagy elmenekül az élet nehézségei elől.

A ma embere tehát végeredményben betört a hazai filmbe, és most már olyan szerepeket követel, amely összhangban lesz a mai életben betöltött szerepével.

OPTIMISTA ZÁRÓSÓ. A mai témájú filmek tartalmi válsága ellenére egyes művek egyes jeleneteiben már látszanak a jellegzetes jugoszláv film-stílus körvonalai. Megszületését csakis a korszerű gondolat, a tartalom humanizmusa, az emberi és társadalmi viszonyokban mutatkozó problémák őszinte feltárása, meg az életből ellesett típusok felsorakoztatása siettetetheti. Ezt az eddig sem ismeretlen gondolat helytállóságát erősítette meg ismételten az ideai pulai filmverseny.

Az időszerűség a legjobb orvosság a hazai film minden bajára, még ha nem is hozza meg azonnal a gyógyulást. Ez a felismerés is az idei pulai filmverseny legnagyobb eredményei közé tartozik. Ezt a tézist egyébként igazolja az a körülmény is, hogy a háború utáni film sikerei mindent a világon a mai témákhoz fűződnek. Elsősorban ismét az olasz újrealizmus példáját említjük, de ehhez kapcsolódik a japán szociális film jelentkezése, az október előtti magyar filmgyártás fellendülése, vagy az úgynevezett független producensek lázadása Hollywood konformizmusa ellen.

A mai téma szükségszerűségének felismerése után a jugoszláv filmgyártás tulajdonképpen most került csak a legnehezebb és legszebb feladata elé. A pulai filmverseny azt is megmutatta, hogy van erő megvalósítására.

